

Ο άγνωστος πολιτισμός της Αρχαίας Σουμερίας

Στράτος Θεοδοσίου και Μάνος Δανέζης
Επικουροι Καθηγητές Αστροφυσικής
Πανεπιστημίου Αθηνών

Η αρχαία Μεσοποταμία

Ο όρος Μεσοποταμία αποδίδεται στον γεωγράφο Στράβωνα, αλλά δεν είναι παρά μετάφραση του αρχαίου σημιτικού ονόματος Μπεθ Ναχ(α)ρίν, από το Ναχρ που σημαίνει ποταμός.

Στην Πενταύτεχο ονομάζεται Αράμ-Ναχαραϊμ και ορίζει την ευρύτερη περιοχή μεταξύ του Τίγρη, του Ιντιγκλάτ των Ασσυρίων και του Ευφράτη, του Μπουρατ-σού των Χαλδαίων.

Στην αρχαία περίοδο της Μεσοποταμίας (5.000-1.900 π.Χ.), ο πρώτος πολιτισμός που εμφανίστηκε ήταν ο σπουδαίος πολιτισμός των Σουμερίων.

Η κοσμογονία των Σουμερίων αναφέρει ότι μετά τη δημιουργία του κόσμου επικράτησε περίοδος αναρχίας 2.000 ετών περίπου, ενώ ακολούθησε περίοδος 10 βασιλέων, που διήρκεσε 456.000 έτη.

Μετά τον Κατακλυσμό, άρχισε νέα περίοδος βασιλείας με τις δυναστείες των μεγάλων σουμεριακών πόλεων Ουρ, Ουρούκ και Λαγκάς.

Γύρω στο 3.100 π.Χ. κυριάρχησαν τα βασίλεια της Ουρ και του Κις (Σημιτικού Ακκάδ). Ακολούθησε η κυριαρχία του βασιλείου της Ουρούκ που υπέταξε το Κις.

Η Ουρούκ ανέδειξε πέντε δυναστείες με 23 βασιλείς, από τους οποίους οι τρεις πρώτοι, Λουγγάλ-Μπάντα, Ντουμμουζί και Γκιλγκαμές ήταν βασιλείς-θεοί.

Το 2.950 π.Χ. επικράτησε πάλι η Ουρ (2η δυναστεία), ενώ τον επόμενο αιώνα κυριάρχησε η Λαγκάς με τον βασιλιά Εαννατούμ. Ακολουθεί περίοδος ακμής της Ουρούκ της οποίας ο βασιλιάς Λουγγάλ-Ζαγγιζί (2.750-2.725 π.Χ.), κατέστρεψε τη Λαγκάς ολοσχερώς.

Περί το 2.200 π.Χ. ο πολιτισμός των Ακκαδίων παρακμάζει από την πίεση των βαρβάρων Γκούτι. Την ίδια περίοδο ο βασιλιάς της Ουρούκ Ουτουχεγκάλ κατενίκησε τους Γκούτι και κατέλυσε την κυριαρχία τους δίνοντας στο κράτος των Σουμερίων την προηγούμενη ισχύ του.

Στη συνέχεια, γύρω στα 1.900 π.Χ., τα κυριότερα κράτη-πόλεις ήταν πάλι σουμεριακά: Ουρ, Ισίν και Λάρσα (Λαρσάμ). Πάντως, όπως οι ιστορικοί αναφέρουν, γύρω στο 1.970 π.Χ., τέλος της 3ης δυναστείας, η ιστορία της Σουμερίας συγχέεται πλέον με την εν γένει ιστορία της Βαβυλώνας.

Οι Σουμέριοι

Σήμερα γνωρίζουμε ότι ένα μέρος της σκέψης μας, αλλά και των σημερινών συνηθειών μας, προέρχεται από την αρχαία Βαβυλώνα.

Ας μην ξεχνάμε, όμως, ότι οι 12 ώρες της ωρολογόπλακάς μας, ο χωρισμός της ώρας σε 60 πρώτα λεπτά και του λεπτού σε 60 δευτερόλεπτα, η εισαγωγή του σεληνιακού μήνα στο ημερολόγιο και η επταδική δοξασία είναι κατάλοιπα της βαβυλωνιακής σοφίας που κληροδοτήθηκαν σ' ολόκληρο τον κόσμο μέσω των αρχαίων Ελλήνων.

Αλλά και η βαβυλωνιακή σοφία είχε ήδη κληροδοτηθεί από έναν λαό, ο οποίος ανέπτυξε έναν πολιτισμό αρχαιότερο από τον Βαβυλωνιακό και τον αρχαίο Αιγυπτιακό.

Ο Γερμανογάλλος αρχαιολόγος Ζυλ Οππερτ (J. Oppert), που έκανε ανασκαφές στη Μεσοποταμία από το 1852 ως το 1854, ονόμασε αυτόν τον λαό Σουμέριους. Η ονομασία

αυτή προέρχεται από τον τίτλο των παλαιότερων ηγεμόνων στο νοτιότερο σημείο της Μεσοποταμίας, «των βασιλέων της Σουμέρ και της Ακκάδ».

Άλλωστε ο μεγάλος Χαμουραπί (19ος π.Χ. αιώνας) έφερε τον τίτλο «*βασιλιάς της Ακκάδ και της Σουμέρ, βασιλιάς του Σύμπαντος*». Πληροφορίες για τον παράξενο αυτόν πολιτισμό μάς δίνουν τα γραπτά που προέρχονται από τον Χαλδαίο ιερέα Βηρωσσό (300 π.Χ.), που ίδρυσε αστρονομική σχολή στη νήσο Κω και έγραψε στα ελληνικά ένα τρίτομο έργο με τίτλο τα «*Βαβυλωνιακά*». Εκτός των άλλων, ο σοφός αυτός ιερέας παρουσίασε το απάνθισμα των λεγομένων «*καταλόγων των βασιλέων*». Το έργο του αυτό σώζεται σε αποσπάσματα, ιδίως στην Παντοδαπή Ιστορία του Ευσέβιου του Παμφίλου.

Ο θρύλος μιλάει για μια εποχή γύρω στο 2100 π.Χ., κατά την Α' δυναστεία της Ισίν, που έγινε ο πρώτος χρονολογικός καθορισμός του λαμπρού παρελθόντος. Δημιουργήθηκαν δηλαδή οι «*κατάλογοι των αρχαίων βασιλέων*».

Σύμφωνα με τους καταλόγους αυτούς, από τη δημιουργία του ανθρώπου μέχρι τον Κατακλυσμό βασίλευσαν δέκα «*πανάρχαιοι βασιλείς*», όπως ακριβώς η Παλαιά Διαθήκη αναγνωρίζει ότι από τον Αδάμ ως τον Κατακλυσμό έζησαν δέκα «*πατριάρχες*».

Το εκπληκτικό όμως είναι ότι οι «*πανάρχαιοι βασιλείς*», βασίλευσαν συνολικά 456.000 έτη!!

Στη συνέχεια, μετά τον Κατακλυσμό, από τη γενιά του Ουτ Ναπιστίμ (Ο άνθρωπος που ζει μακριά), «*του Σουμέριου Νόε*», προήλθε η αναδημιουργία της ανθρωπότητας.

Σήμερα είμαστε πια βέβαιοι ότι ο πολιτισμός της Βαβυλώνας είχε τις ρίζες του στον πολιτισμό των Σουμερίων. Η ιερατική-σφηνοειδής γραφή, οι νόμοι της Βαβυλώνας, η ιατρική τέχνη, η αστρονομία ως θετική επιστήμη, η επική ποίηση με το περίφημο έπος του Γκιλγκαμές, καθώς και στοιχεία της αρχιτεκτονικής οφείλουν την ύπαρξή τους στον μεγάλο αρχαίο πολιτισμό των Σουμερίων.

Σήμερα, λοιπόν, είναι παραδεκτό από όλους τους επιστήμονες ότι ο σουμεριακός πολιτισμός ήταν ο αρχαιότερος από όλους τους πολιτισμούς της Μεσοποταμίας, που αναμφίβολα γνώριζε τις φάσεις της Σελήνης και είχε συντάξει ημερολόγιο με ορισμένο αριθμό ημερών.

Το Σουμεριακό Ημερολόγιο

Κατά την αρχαία περίοδο της Μεσοποταμίας, είχαν ήδη δημιουργηθεί οργανωμένες αγροτικές κοινωνίες. Ο άνθρωπος είχε πάψει πια να είναι νομάς –κνηγός-συλλέκτης τροφής, πέρασε στην κατάσταση του γεωργού-παραγωγού τροφής και προσκολλήθηκε στη γη του.

Η οικονομία του κράτους και η ζωή του Σουμέριου βασιζόταν στη γεωργία, και σαν αγρότης-γεωργός έπρεπε όχι μόνον να παρακολουθεί τις κλιματολογικές εποχές του έτους, αλλά να γνωρίζει και τις ακριβείς εναλλαγές τους, για να προγραμματίζει τις αγροτικές δουλειές του.

Χρειαζόταν, λοιπόν, ένα ημερολόγιο που θα τον προειδοποιούσε, όποτε χρειαζόταν, για τις εποχιακές μεταβολές, τις βροχές και για την περίοδο της σποράς.

Παράλληλα, οι ιερείς, οι θεματοφύλακες της θρησκείας, έπρεπε να παρακολουθούν τον ακριβή εορτασμό των μεγάλων γιορτών τους, που έπεφταν σε καθορισμένες ημέρες του έτους τιμώντας την ιερή μήμη των θεών τους.

Το ημερολόγιο λοιπόν ήταν απαραίτητο τόσο για τον αγροτικό λαό, όσο και για το τελετουργικό της θρησκείας του.

Στο πάνθεον των Σουμερίων, σπουδαία θέση κατείχε ο θεός της Σελήνης *Ναννάρ*(2), γι' αυτόν τον λόγο οι ιερείς-αστρονόμοι της Σουμερίας βάσισαν το ημερολόγιό τους στην περιοδικότητα των φάσεων της Σελήνης.

Το έτος τους, λοιπόν, ήταν σεληνιακό με 12 μήνες των 29,5 ημερών ο καθένας. Έτσι το σεληνιακό αυτό ημερολόγιο με τις 354 ημέρες αρχικά ήταν μια καλή προσέγγιση ως προς το τροπικό έτος των κλιματολογικών εποχών, εφ' όσον στο τέλος αυτού του χρονικού κύκλου ξαναγύριζε η ίδια σχεδόν κλιματολογική εποχή, που αναγνωριζόταν επίσης από τις αντίστοιχες γεωργικές ασχολίες.

Δεν συνέβαινε όμως το ίδιο μετά την πάροδο μεγάλων χρονικών περιόδων, και έτσι γεννήθηκε από μόνη της η ανάγκη εισαγωγής των εμβόλιμων μηνών.

Επίσης, είναι βέβαιο πως η εναλλαγή των μηνών δεν γινόταν με κανονική τάξη, αλλά καθοριζόταν με την παρατήρηση της νέας Σελήνης ή ακριβέστερα με την πρώτη εμφάνιση του σεληνιακού μηνίσκου (μισοφέγγαρο) στον νυχτερινό ουρανό.

Οι Σουμέριοι ιερείς-αστρονόμοι, που πρώτοι διαίρεσαν το έτος σε μικρότερες μονάδες, ήταν επίσης οι πρώτοι που διαίρεσαν και την ημέρα με βάση το ίδιο σύστημα. Έτσι, όπως το σεληνιακό έτος τους είχε 12 μήνες των 30 περίπου ημερών, όμοια και το ημερονύκτιό τους είχε 12 ντάννα, που το καθένα διαιρείτο σε 30 γκες.

Ο αριθμός 12 προέρχεται από το σύστημα αρίθμησης των Σουμερίων, το οποίο είχε ως βάση τον αριθμό 60 (=5x12).

Η Σουμεριακή Αστρονομία

Η κλειστή κοινωνία του σουμεριακού ιερατείου ήξερε όχι μόνο να παρατηρεί τα ουράνια σώματα, αλλά συγχρόνως καταχωρούσε και φύλαγε με μεγάλη προσοχή αρχεία αυτών των παρατηρήσεων που ήταν χαραγμένα πάνω σε πήλινες πινακίδες, όπως μας έδειξαν τα συνεχή ευρήματα των ανασκαφών, οι πρώτες των οποίων άρχισαν το 1840 στο Χορσαμπάν από τον Γάλλο πρόξενο Πωλ Εμίλ Μποττά, ο οποίος ανακάλυψε την αρχαία Νινευή.

Πραγματικά, κατά τις ανασκαφές στη Νινευή, βρέθηκαν αποσπάσματα μεγάλου αστρονομικού έργου το οποίο αποτελείτο από 72 πινακίδια, που πιθανώς αναφέρονταν στους χρόνους του Σαργών Α' και του γιου του Ναράμ Σιν. Το αποτελούμενο από 72 πινακίδες αστρονομικό και αστρολογικό έργο, που γράφτηκε από τους ιερείς-αστρονόμους του μεγάλου θεού Βήλου (Bel) για τον Σαργών Α', μεταξύ του 2637 και 2582 π.Χ., είχε τίτλο «*Ο φωτισμός του θεού Βήλου*». Τον 3ο π.Χ. αιώνα μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Βηρωσσό, τον ιερέα του Βήλου, που ίδρυσε αστρονομική σχολή στη νήσο Κω. Σύμφωνα με την ιερή παράδοσή τους, οι ιερείς του Βήλου θεωρούσαν ότι ο κόσμος μας θα καταστραφεί από μεγάλες πυρκαγιές, όταν όλοι οι πλανήτες ευθυγραμμιστούν στον αστερισμό του Υδροχούου. Στο έργο αυτό δινόταν μεγάλη σημασία στον αστέρα α του Δράκοντα (α Dra), τον Τουμπάν (Thuban), διότι γύρω στο 2750 π.Χ. ήταν πολικός και λεγόταν τότε Tir-An-na, που σημαίνει Ουράνια ζώη και Dayan Same ή Dayan Shisha, που αντίστοιχα σημαίνουν Ουράνιος ή Διευθύνων Δικαστής.

Ομοίως, σημαντική θέση κατέχει και ο αστέρας Dil-gan-I-ku των Ακκαδίων, που σημαίνει ο Αγγελιαφόρος του Φωτός ή αντίστοιχα ο Dil-gan-Babili, δηλαδή ο Προστάτης αστέρας της Βαβυλώνας κατά πάσα πιθανότητα ήταν η Αίγα (α Aur), ο πιο λαμπρός αστέρας του αστερισμού του Ηνίοχου. Η Αίγα ήταν γνωστή στη Βαβυλώνα και με την ονομασία I-ku, που μπορεί να αποδοθεί ως Αρχηγός ή επικεφαλής (του έτους), εφ' όσον την περίοδο της κυριαρχίας των Ακκαδίων στη Βαβυλώνα, η αρχή του έτους προσδιοριζόταν από τη θέση της Αίγας (α Aur) ως προς τη Σελήνη κατά την εαρινή ισημερία. Αυτό βέβαια ίσχυε από το 4000 έως το 1700 π.Χ., όταν η άνοιξη άρχιζε την περίοδο που ο Ήλιος εισερχόταν στον αστερισμό του Ταύρου. Ακριβώς εκείνη την εποχή, η Αίγα ονομαζόταν «*αστέρας του Μαρνούκ*», μια ονομασία κοινή σε μεταγενέστερες εποχές και για άλλους λαμπρούς αστέρες, των οποίων η απόσταση από το εαρινό ισημερινό σημείο γ μεταβαλλόταν λόγω της μετάπτωσης του άξονα της Γης και των ισημερινών σημείων.

Δυστυχώς, όμως, οι γνώσεις μας για τα αστρονομικά επιτεύγματα και τα ημερολόγια τόσο των Σουμερίων, όσο και των Ακκαδίων είναι περιορισμένες, εφ' όσον τα αντίστοιχα αρχαιολογικά ευρήματα είναι ελάχιστα και οι υπάρχουσες πληροφορίες προέρχονται κυρίως από τους Βαβυλώνιους που τους διαδέχτηκαν στην κυριαρχία της Μεσοποταμίας.

Οι εμβόλιμοι Μήνες

Αυτό όμως που θεωρείται δεδομένο είναι ότι οι Σουμέριοι ιερείς-αστρονόμοι ήταν οι πρώτοι που προέβλεψαν την ανάγκη εισαγωγής των εμβολίμων μηνών στον ημερολογιακό κύκλο, προκειμένου να εναρμονίζουν τον ημερολογιακό ρυθμό με τη φυσική εναλλαγή των κλιματολογικών εποχών του έτους.

Οι Σουμέριοι ιερείς-αστρονόμοι ήταν λοιπόν οι πρώτοι που δημιούργησαν το λεγόμενο σεληνοηλιακό ημερολόγιο.

Παρ' όλο που οι ιερείς-αστρονόμοι χρησιμοποίησαν για τη σύνταξη των ημερολογίων τις φάσεις της Σελήνης, εντούτοις έκαναν τις απαραίτητες παρεμβάσεις με τους εμβόλιμους μήνες, ώστε το ημερολόγιο να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις του Σουμέριου αγρότη και κτηνοτρόφου. Συνεπώς, οι Σουμέριοι ιερείς-αστρονόμοι ήταν οι πρώτοι που συσχέτισαν την ετήσια πορεία του Ηλιου με τις εναλλαγές των εποχών. Αλλωστε, ο θεϊκός Ηλιος ήταν το συμπλήρωμα της θεϊκής Σελήνης. Όταν το ένα ουράνιο σώμα εξαφανιζόταν, κατέβαινε στον κάτω κόσμο, το άλλο συνήθως ανέτελλε. Συνεπώς, αν η κατάβαση (δύση) οδηγούσε στο σκοτάδι και τον θάνατο, η ανατολή έφερνε το φως και τη νέα ζωή.

Στους σουμεριακούς μήνες είχαν δοθεί ονόματα που αναφέρονταν στην αγροτική ζωή, όπως: του ανθισμένου αγρού, του ποτίσματος (Itu-su-Es-Sa), της σποράς, της ανάπτυξης του κριθαριού, της συγκομιδής ή του θερισμού του κριθαριού (Se-Gur-Kud), των τρυφερών κατσικιών για τις θυσίες (Mas-Azag-Kur) κλπ. που θυμίζουν έντονα τις ονομασίες των μηνών που συναντάμε ακόμα και σήμερα στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας: Σποριάς (Νοέμβριος), Θεριστής (Ιούνιος), Αλωνάρης (Ιούλιος) κλπ.

Στη Μεσοποταμία το ηλιακό τροπικό έτος υποδιαιρείτο σε δύο εποχές: το καλοκαίρι και τον χειμώνα. Στο καλοκαίρι συμπεριλαμβανόταν η συγκομιδή του κριθαριού, που γινόταν κατά το β' δεκαπενθήμερο του αντίστοιχου Μαΐου ή στις αρχές του αντίστοιχου Ιουνίου του Γρηγοριανού ημερολογίου.

Ο χειμώνας περιλάμβανε τις εποχές του φθινόπωρου και του χειμώνα, όπως τις γνωρίζουμε σήμερα.

Πρώτοι οι Σουμέριοι, ήδη από τον 27ο π.Χ. αιώνα, χρησιμοποιούσαν και τις λεγόμενες «τεχνητές μονάδες χρόνου», που αναφέρονταν στην περίοδο διοίκησης κάποιου επώνυμου άρχοντα.

Οι πόλεις-κράτη των Σουμερίων είχαν ανάγκη από κάποια χρονική μονάδα που θα κάλυπτε πλήρως τον κύκλο της καλλιέργειας ορισμένων φυτών. Όπως φαίνεται, σπουδαία γεωργική στιγμή ήταν η συγκομιδή του κριθαριού, έτσι δημιουργήθηκαν χρονικές μονάδες για τη σοδειά του κριθαριού, κανονίζοντας ταυτόχρονα και τις επιμέρους εκκρεμότητες μέχρι την επόμενη συγκομιδή. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος «οικονομικού έτους», που άρχιζε πιθανώς δύο μήνες μετά τον θερισμό του κριθαριού. Η πρακτική αυτή πιθανώς ήταν διαφορετική στις διάφορες πόλεις-κράτη, όπου το έτος για διάφορους λόγους άρχιζε ταυτόχρονα με τη συγκομιδή του κριθαριού.

Οι διαφορές αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την άνιση διάρκεια των διαφόρων ετών, που βέβαια δεν απασχολούσε ιδιαίτερα τους τότε κατοίκους της Σουμερίας.

Οι Σουμέριοι, όπως μαρτυρούν τα ευρήματα των ανασκαφών, χρησιμοποιούσαν ήδη από το 2400 π.Χ. και το ηλιακό έτος 360 ημερών. Η περίοδος αυτή, που θα τη συναντήσουμε και στο βαβυλωνιακό ημερολόγιο, κατά το πρότυπο του ζωδιακού κύκλου, διαιρείτο σε 12 μήνες των 30 ημερών.

Την ίδια εποχή διαμορφώθηκαν και τα λεγόμενα «βασιλικά έτη», που πιθανώς είχαν κι αυτά αφετηρία τον χρόνο συγκομιδής του κριθαριού. Τότε ακριβώς ο εκάστοτε βασιλιάς γιόρταζε με τους υπηκόους του τη νέα γεωργική χρονιά, προσφέροντας τους πρώτους καρπούς στους βωμούς των θεών και ζητώντας την ευλογία τους.

Βιβλιογραφία

Στράτος Θεοδοσίου, Μάνος Δανέζης: «Η Οδύσσεια των Ημερολογίων», Εκδόσεις Δίαυλος, Αθήνα 1995.

Στράτος Θεοδοσίου, Μάνος Δανέζης: «Μετρώντας τον Αχρνο Χρόνο», Εκδόσεις Δίαυλος, Αθήνα 1994.